

J. R. R.
TOLKIEN
KULLERVO
TÖRTÉNETE

EURÓPA
KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2016

BEVEZETÉS

A „Kullervo történeté”-t több szempontból kell figyelembe vennünk, hogy teljes mértékben értékelhessük a szerepet, amelyet J. R. R. Tolkien életművében betölt. Nemcsak első elbeszélése a szerzőnek, hanem egyben első kísérlete arra, hogy tragikus művet alkosson, továbbá ez első prózai próbálkozása is a mítoszalkotás terén, ily módon általánosan is előfutára teljes regényírói kánonjának. Szűkebb fókusszal szemlélve csírája, avagy forrása annak is, amit később az ő „angol mitológiájának” neveztek el, *A szilmarilok*-nak. A balsorsú Kullervo történetének újramesélése nyersanyaggá lett, amelyből utóbb legerőteljesebb történetét, a *Húrin gyermekei*-t alkotta meg. Még pontosabban, Kullervo karakteréből csírázott ki a tolkien mitológia legtragi-

kusabb – többek szerint az egyetlen tragikus – figurája, Túrin Turambar.

Miképp régóta tudjuk Tolkien leveleiből, az, hogy már iskolás fiúként felfedezte a *Kalevalá*-t, a „Hősök földjét”, a finnországi írástudatlan parasztok balladáinak nemrég lefordított és kiadott nagy gyűjteményét, igen élénken megragadta a képzeletét, és a legkorábbi befolyással bírt az általa kitalált legendáriumra. Egy 1951-es levelében, ahol Milton Waldman kiadónak magyarázta el saját mitológiáját, Tolkien hangot adott annak a sajnálkozásának, hogy hazája igazában szegényes a mitológia terén. Úgy érezte, hogy hiányoznak saját történeteik, amelyeket más országokéihoz lehetne hasonlítani. Ott vannak, ahogy írta, a görög, a kelta, a neolatin, a germán és a skandináv mitológiák, és külön megemlítette a finnekét, „amely nagy hatással volt rá” (*J. R. R. Tolkien levelei*, a továbbiakban *Levelek*, 144. o.). Olyan nagy hatással, hogy a vele való állandó foglalkozás miatt kis híján elbukta H Mods. vizsgáját az 1912–1913-as tanévben, ahogy utóbb bevallotta fiának, Christophernek egy 1944-es levelében (*Levelek*, 87. o.), egyszersmind „beindította írói rakétáját”, ahogy W. H. Audennek írta 1955-ben (*Levelek*, 214–215. o.).

Akkoriban, amikor Tolkien a történetét írta, annak forrása, a finn *Kalevala* megkésett tag volt a világ mitológiáinak együttesében. A nagy múltú mitológiáktól eltérően, amilyen például a görög, a római, a kelta meg a germán volt, a *Kalevala* énekeit csak a 19. század közepén gyűjtötte egybe egy orvos és amatőr etnológus, Elias Lönnrot. Ezek az énekek olyannyira eltérőek voltak az európai mítoszok forrásanyagától, hogy szükségesnek látszott újraértékelni bizonyos terminusok, mint például az *epika* és a *mítosz* jelentését.¹

Különbségek meg újraértékelések ide vagy oda, a *Kalevala* megjelenése hatalmas esemény volt a finnek számára, akik sok évszázada idegen hatalmak uralma alatt éltek – a 13. századtól a svéd koronához tartoztak 1809-ig, amikortól az ország nagyobbik részét Oroszországhoz csatolták, és a cárral lettek 1917-ig. Egy bennszülött finn mitológia felfedezése abban az

1 Egyesek némi gyanúval tekintettek a gyűjtő szerepére, amelyet mint a gyűjtött anyag válogatója, elrendezője és szerkesztője játszott, és még vádaskodások is felmerültek, különösen a *Kalevala* esetében, hogy talán nem is folklórról van szó, hanem „fakelore”-ről, azaz hamisításról. Ez azonban külön vita témája. Amikor Tolkien először olvasta a *Kalevalá*-t, ő is és mások is teljesen hitelesnek tekintették.

időszakban, amikor a mítosz szorosan összekapcsolódott a nacionalizmussal, a kulturális függetlenség és a nemzeti identitás érzését ébresztette fel a finnekben, és Lönnrotból nemzeti hőst csinált. A *Kalevala* erőt adott a csírázó finn nacionalizmusnak, és része volt benne, hogy 1917-ben az ország kinyilvánította az oroszoktól való függetlenségét. Nagyon is hihetőnek látszik, hogy az, hogy a *Kalevalá*-t a finnek „Finnország mitológiájának” tekintették, legalább akkora hatást tett az ifjú Tolkienre, mint maga az eposz, és nagymértékben erősíthette azt az ambícióját, hogy ő alkossa meg az „angolok mitológiáját”, holott amire készült és amit végbevitt, az csak annyi lehetett, hogy mitológiát „dedikál” hazájának (*Levelek*, 144. o.). Az, hogy később Kullervo alakját beleolvasztotta Túrin Turambaréba, és ezzel a maga mitológiájába is, tanújele annak, milyen maradandó hatással volt a *Kalevala* az ő alkotói tevékenységére.

Tolkien W. F. Kirby 1907-ben készült angol fordításában olvasta először a *Kalevalá*-t, 1911-ben, a birminghami King Edward iskola diákjaként. Kirby szövegével nem volt elégedett, de a mű egésze „bámulatos új borként” hatott rá (*Levelek*, 234. o.). Mind a Kullervo-történet, mind a két beszédvázlat a *Kalevalá*-ról tartandó oxfordi előadásához tanúsítja az író rajongását és

vágyát, hogy másoknak is ízelítőt adjon ebből az új borból, friss és pogány zamatából, az „ínycsiklandó túlzások”-ból, amelyeket a civilizálatlan, primitív mesék jellemzőinek érzett. Ezek a civilizálatlan, primitív mesék annyira megragadták a képzeletét, hogy amikor 1911 őszén Oxfordban kezdett tanulni, az Exeter-kollégium könyvtárából kikölcsönözte C. N. E. Eliot finn nyelvkönyvét abban a reményben, hogy abból megtanulja a nyelvet annyira, hogy az eposzt eredetiben is el tudja olvasni. A kísérlet teljes kudarccal végződött; bánatosan bevallotta, hogy „súlyos veszteséggel kellett visszavonulnia”.

Tolkient leginkább egy alak ragadta meg az eposzból, akit „balsorsú Kullervónak” nevezett (*Levelek*, 214. o.), az a karakter a *Kalevalá*-ban, aki a legközelebb áll a tragikus hőshöz. Annyira fellelkedett, hogy Oxfordból harmadik évében, 1914 októbere táján így írt menyasszonyának, Edith Brattnak: „Megpróbálok az egyik történetéből, amely valóban nagy történet és igen tragikus, elbeszélést formálni [...] versrészletekkel meghintve” (*Levelek*, 7. o.). Ez volt a „Kullervo története”, amelynek legnagyobb része igen valószínű módon az 1912–1914 közötti időszakban készült el (uo., 214. o.), és szinte biztosan 1916 előtt, amikor megkapta katonai behívóját, és Franciaországba került. A kel-

tezés problematikus. Maga Tolkien a mű elkészültét egészen koránra, 1912-re helyezte; Wayne Hammond és Christina Scull 1914-et tekinti biztosnak, John Garth pedig ennek az évnak a végét. A kézirat címolapján van egy évszám zárójelben (1916), Christopher Tolkien kézírásával, de mivel ez egy méltatásnak a hátoldalára íródott, amely Tolkiennek az ír állami egyetem díszdoktorává avatása alkalmával készült 1954-ben, a jelzett évszám a kérdéses eseménynél négy évtizeddel később került a papírra. Az (1916) ellen szól továbbá a nem sokkal lejjebb látható, ceruzával készült beírás: „HC szerint 1914”, amely Humphrey Carpenter utal. Ez utóbbi kommentár azon idő alatt vagy az után kerülhetett a papírra, amikor Carpenter Tolkien életrajzán dolgozott, az pedig 1977-ben jelent meg.

Bármely művel megeshet, hogy nehéz pontosan meghatározni a keletkezési idejét, mert az alkotói tevékenység az ötlet megfogásától a végső változat létrejöttéig sokszor hosszú időszakra terjed ki, többször leállhat és újraindulhat a munka, és ismételt átdolgozási szakaszok is beleférhetnek. Mivel csak egyetlen kézirat van a birtokunkban, nem mutathatjuk ki pontosabban, mettől meddig dolgozott Tolkien a „Kullervó”-n az 1912–1916-os időszakon belül, vagyis hogy mikor támadt az ihlete, és mikor hagyta félbe a munkát. Tel-

jes bizonyossággal csak azt mondhatjuk, hogy nem kezdte el az előtt, hogy a *Kalevalá*-t elolvasta 1911-ben, és hogy nem dolgozott rajta az után, hogy katonaként Franciaországba került 1916 júniusában. Ahogy Edithnek írta, a történet tragikai minősége és mitikus vonásai „gyűjtötták be írói rakétáját”, ezek ragadták meg olyan erővel, hogy szükségesnek érezze az újrameselését.

Amellett, hogy érezhető befolyást gyakorolt Túrín Turambar történetére, a „Kullervo története” amiatt is említést érdemel, ahogy elővételezi Tolkien későbbi életművének elbeszélő stílusait. Pontos megfelelés nélkül is előrevetít számos formai kategóriát és műfajt – elbeszélést, tragédiát, mítoszfeldolgozást, prózát és verset –, amiket a szerző használt. Egyszerre elbeszélés, tragédia, mítosz és próza meg vers elegye, habár – és ez nem meglepő ilyen korai alkotásban – mindezeket csak embrionális formában, nem kiteljesedve mutatja. Ekként mindezekben a műfajokban egy kissé elválík az írás az életmű többi részétől. Mint elbeszélés összevethető későbbi ilyen műveivel („Kóborló és a varázsló”, „A levél”, „A sonkádi Egyed gazda” és „A woottoni kovácsmester”), mint egy mítosz feldolgozása a *Sigurd és Gudrún legendája*-val, valamint az *Arthur bukása*-val; a próza és vers elegyeként hasonlíthatjuk mestermű-

véhez, *A Gyűrűk Urá*-hoz. Stilisztikai szempontból is van alapja az egybevetésnek, mert a versrészletek nem ritkán mennek át ritmikus prózába, ami Bombadil szövegének prozodiájára emlékeztet.

A hasonlóságok azonban ezzel véget érnek, mert más szemszögből a „Kullervo története”-nek nem sok köze van a fent nevezett művekhez. Csak a *Sigurd és Gudrún legendájá*-ból árad az a pogány légből, amely a Kullervo-éneknek a lényegét adja, és csak az *Arthur bukásá*-ra jellemző a kikerülhetetlen végzet hasonló érzete. A „Kóborló és a varázsló”, habár a legújabb kutatások szerint közvetlen hasonlóságot mutat az *imrammák*-kal, a mitikus ír utazási históriákkal,² gyermekmesének íródott, és mindmáig az is maradt. „A levél”, noha meghatározatlan modern időben játszódik, és a helyszíne azonosítás nélkül is nyilvánvalóan Tolkien saját Angliájára utal, a lélek utazásának a parabolája, és messze a legallegorikusabb a szerző művei között. „A sonkádi Egyed gazda” játékosan szatirikus álnépmese a filosz költők belterjes humorával fűszerezve, és Tolkien Oxfordjára való lokális utalásokkal megtűzdelve. „A woottoni

2 Lásd Kris Swanke cikkét, „Az ír alvilági utazás a »Kóborló és a varázsló«-ban”, *Tolkien Studies* Volume XII., tervezett kiadás 2015-ben.

kovácsmester” szintiszta tündérmese, művészileg a leg-egységesebb a szerző rövidebb írásai között. Mindezekkel szembeállítva „Kullervo története” – semmiképp se gyerekeknek szánva, szatíra és játékoság nélkül, allegória nélkül, híjával a tündéri vonásnak, amelyet Tolkien mindig a tündérmeséi lényegének tartott – vigasztalanul sötét, baljós és tragikus történet rokonharcról, gyilkosságról, gyermekkínzásról, bosszúról, vérfertőzésről és öngyilkosságról, tartalmában és tónusában annyira különböző minden más elbeszélésétől, hogy szinte külön kategóriába kívánkozik.

Tragédiaként „Kullervo története” nagymértékben megfelel a tragédia arisztotelészi követelményeinek: katasztrófa, azaz kedvezőtlen sorsfordulat, peripeteia, azaz ellenfordulat, amikor a hős olyan lépést tesz, amely a szándékolttal ellentétes hatást vált ki, végül az anagnorézis, avagy felismerés, amikor a szereplő a tudatlanságból átlép az önmegismerésbe. Ennek közismert irodalmi példája *Oidipusz* drámája, amelyet Szophoklész kvázi történelmi időbe és helyszínre állít, Thébai városába az i. e. 4. századba. Tolkien fiktív Középfölde-peldái Túrin Turambar, akinek modellje Kullervo, illetve a váratlanul tragikus hős, Frodo Baggins, akit utazása és érzelmi röppályája Zsákfalva és a Végzet Hegye között éppúgy keresztüljuttat minden arisztotelészi előírás

Középfölde történelmi közegében, ahogy Túrin Turambarral is tette. Ezzel szemben a „Kullervo története” úgyszólván a történelmen kívül áll a maga zárt, öntörvényű világában, amelynek egyedüli kormeghatározása, hogy „akkor még a mágia új volt”.

Tolkien legkorábbi próbálkozása, hogy egy létező mítoszt saját igényei szerint új formába öntsön, a „Kullervo története”, összetartozik két későbbi, kiérlelt ilyen elbeszéléssel, amelyek a század húszas–harmincas éveire datálhatók. A *Sigurd és Gudrún legendája* újraköltés az izlandi *Verses Edda* Völsung-epizódjának a nyomán, míg az *Arthur bukása* két középgangol Arthur-poémát foglal egybe modern angol alliteráló verses formában. Akárcsak Arthurja és Sigurdja, az ő Kullervója is a legkésőbbi megformálása egy mitológiai figurának számos előzmény nyomán. Kullervo figurája részben a kora középkori ír Amlodhira vezethető vissza, valamint a skandináv Amlethusra, a dán Saxo Grammaticus 12. századi krónikájában, majd Shakespeare reneszánsz dán hercegére, Hamletre. A sorozat csúcspontja a *Kalevala* Kullervója, amely epizód Tolkien jelen művének modellje. És még Tolkien története sem illik teljesen össze későbbi mitikus adaptációival. Először is mind a *Kalevala*, mind Tolkien Kullervója lényegesen kevésbé közismert, mint Arthur avagy Sigurd. A „Kullervo tör-

ténete” bizonyosan sok olyan olvasónak, aki ismeri Sigurdot és Arthurt, az első találkozása lesz ezzel a valószínűtlen hőssel. Így Tolkien verziója nem cipel terhet magával, és aligha fog preconcepciókba ütközni. Nem sokan fognak Shakespeare Hamletjére gondolni róla, ha lesz ilyen egyáltalán, bár az éles szeműek talán felfedezik Kullervo könyörtelen és gátlástalan nagybátyjában, Untamóban a csíráját Hamlet könyörtelen és gátlástalan nagybátyjának, Claudiusnak.